

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ;
ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-15>**ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ
НА РІЗНИХ ЕТАПАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ****Бочелюк Віталій Йосипович,**
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології*Національний університет «Запорізька політехніка»*

vitalik.psyhol@ukr.net

orcid.org/0000-0001-8727-3818

Актуальність вивчення життєвої позиції в психології зумовлена парадигмальним переходом до розуміння особистості як самодетермінованої та самоорганізованої структури.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити особливості формування життєвої позиції в дорослому віці.

Для реалізації мети дослідження використовувалися такі методи: аналіз науково-дослідницьких джерел, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація наукових даних, бесіда, опитування й тестування. Отримані дані піддавалися математико-статистичній обробці. У роботі розпочато теоретичний аналіз проблеми формування життєвої позиції на різних етапах соціалізації. Показано, що увага науковців сфокусована переважно на трьох визначальних періодах життєвого шляху: формуванні неусвідомленого життєвого сценарію в ранніх стосунках із батьками, усвідомленому самовизначенні в період переходу від юнацтва до дорослості й переживанні екзистенційної кризи середини життя. Пріоритет у дослідженнях мають кризові аспекти формування ідентичності, тоді як поступові, еволюційні зміни життєвої позиції (як неодмінна ознака особистісного розвитку та збагачення власної життєвої філософії) залишаються поза увагою.

Подано результати порівняльного емпіричного дослідження у двох вікових групах, що представляють ранню (25–39 років) і пізню (40–59 років) дорослість, загальною чисельністю 70 осіб. Проведена діагностика життєвих орієнтацій, екзистенційної наповненості, базових цінностей і психологічного благополуччя. Отримані результати показують, що рівень суб'єктної активності, відчуття повноти власного життя та його наповненості сенсом має однакову виразність у групах різного віку. Але виявлені якісні відмінності в характеристиках суб'єктної спрямованості, що дають змогу зробити висновок про поступове розгортання життєвої позиції в різні періоди дорослості. Проведене емпіричне дослідження показало, що перехід від ранньої до пізньої дорослості (проходження переламного етапу в 40 років) супроводжується змінами життєвої позиції, що проявляється в екстеріоризації локусу контролю і творчо-перетворювальній життєвій активності, спрямованій на пізнання й удосконалення свого внутрішнього світу. Окреслений профіль базових цінностей осіб різного віку, пояснена провідна роль соціальної спрямованості. Виявлені та пояснені кореляції між компонентами життєвої позиції та психологічним благополуччям особистості.

Зроблено висновки щодо характеру якісної еволюції життєвої позиції в дорослому віці.

Ключові слова: *життєва позиція, криза ідентичності, суб'єкт-об'єктні орієнтації, базові цінності, розвиток особистості в дорослому віці, психологічне благополуччя.*

**THE FORMATION OF LIFE POSITION
IN DIFFERENT SOCIALIZATION STAGES OF ADULT PERSONALITY****Bocheliuk Vitalii Yosypovych,**

Dr. in Psychology, Professor,

Head of the Department of Psychology

“Zaporizhzhia Polytechnic” National University

vitalik.psyhol@ukr.net

orcid.org/0000-0001-8727-3818

The topicality of studying the life position in psychology is determined by a paradigmatic transition to an understanding of the individual as a self-determined and self-organized structure.



The **purpose** of the article is to theoretically substantiate and empirically determine the peculiarities of the adult life position formation. The theoretical analysis of the problem of life position formation at different stages of socialization is started in the paper.

The following **methods** were used to realize the purpose of the research: analysis of research sources, comparison, classification, generalization and systematization of scientific data, conversation, questioning and testing. The obtained data were subjected to mathematical and statistical processing. The scientific attention is shown to be focused mainly on three determinative periods of life: the formation of an unconscious life scenario in early relationships with parents, a conscious self-identification during the transition from youth to adulthood and the experience of an existential crisis of the midlife. The crisis aspects of identity formation have priority in researches, while gradual, evolutionary changes in the life position (as an indispensable feature of personal development and the enrichment of one's own life philosophy) remain unaddressed.

The **results** of the comparative empirical research in two age groups representing an early (25–39 years) and late (40–59 years) adult population with a total of 70 people are presented. The diagnostics of life orientations, existential fullness, basic values, and psychological well-being was executed. The obtained results show that the level of subject activity, the sense of fullness of one's own life and its profuseness with meaning has the same expressiveness in different age groups. However, the qualitative differences in the characteristics of subject orientation are identified, allowing us to conclude about the gradual unfolding of the life position in different periods of adulthood. The conducted empirical study showed that the transition from early to late adulthood (passing the landmark stage of 40 years) is accompanied by the changes in life position that manifests itself in the exteriorization of the control locus and creatively-transformative life activity, aimed at knowledge and perfection of their inner world. The basic values profile of different age groups is elaborated, the leading role of social orientation is elucidated. The correlations between the components of the life position and the psychological well-being of the individual are identified and explained.

The **conclusions** are made regarding the nature of the qualitative evolution of the adult life position.

Key words: *life position, identity crisis, subject-object orientation, basic values, adult development, psychological well-being.*

Вступ

Життєва позиція є одним із найбільш широких і «невловимих» понять, що характеризують психологію життєвого шляху людини. Цим терміном позначають систему орієнтирів, що зумовлюють погляд людини на життя; конкретніше, ставлення до себе, до інших людей і світу. Це ключовий елемент свідомості й самосвідомості, який визначає включення людини у взаємовідносини з навколишнім світом: соціальним, предметним, духовним. Формування життєвої позиції передбачає інтеріоризацію суспільного досвіду, норм, цінностей та установок, отже, має певну специфіку на різних етапах соціалізації.

Життєвий шлях людини являє собою послідовність подій і ситуацій, що супроводжується зміною внутрішніх переживань і цінностей, поступовим розгортанням Я-позиції в системі стосунків з навколишнім світом. При цьому саме життєва позиція є найважливішою передумовою активності людини, спрямованої на використання або подолання зовнішніх умов та обставин, які визначають хід життя.

Сучасний темп глобальних змін, їх турбулентність і непередбаченість ставлять людину в складну ситуацію, ускладнюють формування життєвої позиції й руйнують її цілісність. Людина вимушена безперервно адаптуватися до трансформацій у всіх сферах життя, засвоювати нові норми та цінності; це не залишає ресурсу для самовідчуття й самовизначення, поз-

бавляє світогляд стійкої основи, актуалізує необхідність вивчення життєвої позиції як визначальної характеристики самодетермінованої та самоорганізованої особистості. Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити особливості формування життєвої позиції в дорослому віці.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

У вивченні життєвої позиції та визначенні часу її формування в онтогенезі можна виділити чотири основні теоретичні підходи.

Транзактний аналіз розглядає розгортання життєвого сценарію на основі батьківських настанов та інтерпретацій, засвоєних у дитинстві. Ще в 60-х роках ХХ ст. Е. Берн сформулював чітку та зручну концепцію життєвої позиції, що визначається загальними уявленнями Я «хороший» або Я «поганий» та Інші люди (Світ) – хороші або погані. Можливі комбінації цих позицій визначають цінності, стосунки й, нарешті, усю долю людини: Я ОК – Ти ОК (благополучна, позиція співробітництва); Я не ОК – Ти ОК (позиція знизу); Я ОК – Ти не ОК (позиція зверху); Я не ОК – Ти не ОК (безнадійна позиція). Е. Берн писав, що життєва позиція виникає у віці від трьох до семи років, вона виправдовує та узгалянює прийняте раніше ключове сценарне рішення. Базові позиції приймаються набагато раніше, ще в перші місяці життя. У будь-якому випадку, засвоївши в ранньому дитинстві, задовго до формування

критичного або аналітичного мислення, одну з позицій щодо себе та світу, людина надалі весь життєвий досвід підлаштовує під неї. Психотерапевтичний вплив може скоригувати позиції та сценарії, закладені в дитинстві (Стюарт, Джойнс, 1996).

Смисловий підхід сфокусований на формуванні життєвої позиції як певної концепції або сенсу, що визначає онтологічну значущість власного буття. Знаходження й реалізація сенсу життя є специфічною потребою, до якої приходить не кожна людина. Молоді люди більше орієнтовані на дію, а пізнання сенсу життя стає важливішим у старшому віці; для соціально-неадаптованих осіб і людей із низькими запитами це питання взагалі не є актуальним. У разі орієнтації на нав'язані зовні соціальні ролі або на вигаданий, нав'язаний самому собі сенс існує загроза втрати реальності й відчуження особистості (Юнг, 1930). Згідно із сучасними уявленнями, головними чинниками осмисленого життя є наявність цілей, покликань, намірів, що визначають спрямованість і життєві перспективи; інтерес та емоційна насиченість життя; задоволеність самореалізацією, відчуття успіху від власної діяльності; здатність вплинути на життєві ситуації та здійснити життєвий вибір (Леонтьєв, 2012).

Психосоціальний підхід. Формування життєвої позиції розглядається як історія індивідуалізації й самоусвідомлення, сповнена внутрішніх конфліктів. Головним поняттям теорії Еріксона є *ідентичність* – соціальна totoжність, що визначає систему цінностей, життєві плани, ідеали, ролі та форми поведінки. Це «твердо засвоєний та особистісно прийнятий образ себе в усьому багатстві ставлень особистості до навколишнього світу» (Еріксон, 1968). Хоча витоки ідентичності закладаються на ранніх етапах соціалізації дитини, вона є характеристикою зрілою особистості. У її формуванні вагоме значення має юнацький вік, на який припадає *криза ідентичності* – особливий стан перетворення всіх попередніх ідентифікацій, під час якого індивід спочатку втрачає, а потім знаходить власне місце в соціумі. Драматичні життєві зміни (імміграція, інвалідність, втрата роботи і статусу, дорослішання дітей тощо) можуть викликати повторні кризи ідентичності. Наступні дослідники (Baumeister, Shapiro, Tice, 1985) виділили два основні типи їх протікання – криза мотивації (нестача керівних зобов'язань, для подолання якої людина намагається встановити особисті цінності і цілі) та криза легітимності (людина має низку суперечливих зобов'язань, що потребують узгодження, або ж сприймає власну пове-

дінку та властивості як недоречні в соціальному контексті). Сьогодні набуття вищої освіти розглядається саме як період мораторію, відстрочки дорослості, під час якого криза ідентичності може бути пережита відносно безпечно та призвести до позитивної дорослості.

З погляду *суб'єктної психології* життєвий шлях розглядається через його об'єктивізацію в результатах життєдіяльності, здатність особистості організовувати власний розвиток і керувати ним. Життєва позиція – визначальна характеристика суб'єкта, спосіб організації власного життя й індивідуальна життєва філософія. Це основа для розуміння особистості як «інтегралу життєвих відносин» (Альбуханова-Славська, 1983). Більша або менша активність, інтегрованість життєвих відносин, їх суперечливість або гармонійність породжують особистісні та соціально-психологічні протиріччя, які є предметом практичної уваги психологів.

Відповідно до цих уявлень, у вітчизняній (пострадянській) психології головним у формуванні життєвої позиції вважався юнацький вік – час відповідального життєвого самовизначення особистості, коли складається ставлення до навколишнього світу й себе в цьому світі. Дослідниця (Божович, 2008) писала, що саме в цей період відбувається справжнє «звернення до себе». Розглядаючи структурування внутрішнього світу (Папуча, 2011), відзначає, що сенс юності полягає в перетворенні дитини на суб'єкта власного життя. Після закінчення школи дитина входить у світ дорослих взаємин і займає в ньому власну активну позицію. Необхідність сепарації від батьків і необхідність вирішувати власне майбутнє під час вибору напряму професійної освіти – зовнішні фактори становлення життєвої перспективи та життєвої позиції, які стають головними новоутвореннями юнацького віку. Достатній розвиток рефлексії, досвід виконання різних видів діяльності й соціальних ролей, відкриття внутрішнього світу, стабілізація самосвідомості й світогляду як системи відносно незалежних переконань і моральних принципів роблять можливим побудову власної філософії життя (Павлоцька, 2016).

У наступному, найбільш тривалому, періоді дорослості досягнення вершин особистісного розвитку пов'язане з усвідомленням себе як суб'єкта соціально корисної діяльності (Бодальов, 1998). Увагу дослідників часто привертає так звана «криза середина життя», що має широкий віковий діапазон від 33–35 до 48 років. У цей час відмічається загострення внутрішньо-



особистісних протиріч, утрата сенсу життя й пошук нових стимулів і цілей життєвої активності. Кризовий стан особистості перешкоджає усвідомленню власної ментальної моделі (Рудь, 2018). Останніми роками увагу науковців усе більше привертає похилий вік. Підсумковий вибір сенсу життя, утілений у динаміці переживань, визначає загальну картину старості як віку потенційних можливостей або поступового згасання (Шотка, 2017).

Праці українських учених суттєво доповнюють розуміння механізмів і закономірностей еволюції життєвої позиції в дорослому віці: у психології переживання пояснена життєдіяльність у простих і складних зовнішніх умовах і в контексті складності внутрішнього світу (Василюк, 1984); концепція життєтворчості заклала основи постнекласичної методології наукових досліджень життєвого шляху (Титаренко, 2014), описано самопроекування особистості й інтерпретацію життєвого досвіду в дискурсивному просторі (Чепелева, 2012), пояснюються закономірності самоорганізації внутрішнього світу (Папуча, 2011), розглядається визначення життєвої позиції в контексті прийняття стратегічних життєвих рішень (Помиткіна, 2013).

Публікацією ми звертаємо увагу на необхідність розширення меж вікового періоду, у якому розглядається самовизначення особистості. Сучасна людина впродовж життя багато разів змінює соціальні та професійні ролі, входить в нові системи взаємин, засвоює світ і пізнає себе в ньому, що не може не відобразитися її на життєвій позиції. Життєва позиція (як елемент життєвого сенсу та життєвої філософії) не є застиглим утворенням. У процесі розвитку й особистісного становлення вона має розвиватися та змінюватися відповідно до зміни соціального середовища й набуття життєвого досвіду. Особливо важливі ці міркування у зв'язку з трансформацію уявлень про роль освіти в житті. Концепція безперервного навчання протягом *lifelong learning* потребує перегляду усталених поглядів як на процес соціалізації дорослої особистості й необхідних життєвих компетенцій, так і щодо формування життєвої позиції в різні періоди онтогенезу (*A Memorandum on Lifelong Learning*, 2000).

2. Методологія та методи

Для дослідження особливостей формування життєвої позиції в зрілому віці організовано порівняльне дослідження у двох вибірках різного віку: періоду ранньої зрілості (35 осіб віком 25–40 років) і пізньої зрілості (35 осіб віком 40–59 років). Різниця між вибірками визначена межею 40 років –

перехідним періодом, головними ознаками якого є оновлення Я-образу та перегляд життєвих перспектив. Усі респонденти мають вищу освіту та працюють у соціально-гуманітарній сфері (психологи, викладачі, соціальні працівники, керівники місцевих органів виконавчої влади).

Для діагностики використано низку стандартизованих опитувальників:

1. Опитувальник життєвих орієнтацій дає можливість вивчити суб'єкт-об'єктні орієнтації (значущість явищ зовнішнього та внутрішнього світу) як детермінанти активності в повсякденних ситуаціях життєдіяльності (Коржова, 2004).

2. Шкала екзистенції, що відображує суб'єктивну оцінку власного життя як наповненого сенсом (Ленгле, Орглер, Кривцова, 2009).

3. Ціннісний опитувальник: використана друга частина «Профіль особистості», що вимірює індивідуальні ціннісні пріоритети, які найчастіше проявляються в соціальній поведінці особистості (Шварц, Карандашева, 2004).

4. Шкала психологічного благополуччя (Ріфф, Шевеленкова, Фесенко, 2005).

Ці методики дали нам загалом 28 показників різноманітних шкал, що стосуються індивідуальної життєвої позиції людини та компонентів її суб'єктивного благополуччя. Для порівняння в групах різного віку використано U-критерій Манна-Уїтні; розрахунки проведені в програмі SPSS, достовірність різниці оцінена за показником двосторонньої асимптотичної значущості (*Asymp. Sig. 2-tailed*) (див. таблицю 1). Стосовно даних усієї вибірки (70 осіб) проведено кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язків між параметрами життєвої позиції та складниками психологічного благополуччя: критичне значення коефіцієнта кореляції дорівнює 0,235 при $p \leq 0,05$, 0,306 при $p \leq 0,01$.

3. Результати та дискусії

Порівняння життєвих орієнтацій за опитувальником О.Ю. Коржової різного віку показало відмінності в дорослих вибірках, що стосуються шкал «Трансситуаційний локус контролю», «Трансситуаційне освоєння світу» та вторинної похідної шкали «Трансситуаційна творчість». У взаємодії з життєвими ситуаціями особи віком 25–39 років більшою мірою орієнтовані на *внутрішній локус контролю*: вони відчують відповідальність за події власного життя й прагнуть ними керувати, планують своє життя далеко вперед, помічають взаємозв'язок своїх вчинків і подій на життєвому шляху, сприймають життя як цілісність. Після 40 років локус відповідально-

сті виразно зміщується назовні ($p = 0,04$): людина визнає, що її життя багато в чому кероване не власною активністю, а незалежними від неї обставинами. Ми вважаємо це природною еволюційною зміною, що характеризує період пізньої дорослості: набутий життєвий досвід успіхів і невдач, усвідомлення меж власної відповідальності тощо. Відповідно, зростає чутливість до зовнішніх впливів, життєві перспективи стають більш близькими та менш керованими, буття сприймається як сукупність окремих моментів і подій.

Стосовно орієнтації на освоєння світу спостерігається протилежна тенденція: після 40 років значуще збільшує спрямованість людини на пізнання власного внутріш-

нього світу, прагнення до саморозвитку й самовдосконалення ($p = 0,01$). Описані тенденції пов'язані між собою: авторка методики відзначає, що спрямованість на внутрішній світ передбачає зниження відчуття контролю над життям (Коржова, 2004). Ці процеси призводять до того, що значущої відмінності в загальному рівні суб'єктної орієнтації між групами немає, хоча перетворювальна життєва активність (транситуативна творчість) виразно вища в старшій групі ($p = 0,05$).

Результати за шкалою екзистенції А. Ленгле (таблиця 1) підтверджують, що відчуття повноти власного життя та його наповненості сенсом має однакову виразність у групах різного віку. Якби зміни не відбувалися,

Таблиця 1

Порівняння життєвої позиції в дорослих вибірках різного віку

	25–39 років		40–59 років		Різниця (Asymp. Sig. 2-tailed)
	M	SD	M	SD	
Опитувальних життєвих орієнтацій О.Ю. Коржової					
Транситуаційна мінливість	2,50	1,41	3,41	1,26	0,14
Транситуаційний локус контролю	4,51	1,35	3,21	0,96	0,04*
Транситуаційне освоєння світу	1,67	0,62	2,92	1,25	0,01*
Транситуаційна рухливість/гнучкість	2,33	1,25	2,36	1,37	0,67
Транситуаційна творчість	5,04	1,96	6,84	2,18	0,05*
<i>Виразність суб'єктної орієнтації</i>	9,56	2,77	10,2	2,14	0,58
Шкала екзистенції А. Ленгле					
Самодистанціювання	35,3	3,05	35,1	3,94	0,67
Самотрансценденція	72,2	6,12	75,1	9,98	0,63
Свобода	48,3	6,49	51,8	7,23	0,35
Відповідальність	57,2	8,03	54,1	8,16	0,25
<i>Екзистенційна наповненість</i>	213	20,9	216	25,1	0,62
Профіль особистості за опитувальником базових цінностей Ш. Шварца					
Конформність	1,33	0,66	2,07	0,64	0,03*
Традиції	0,71	0,67	1,17	0,75	0,29
Доброта	1,83	0,77	2,43	0,76	0,09*
Універсалізм	1,19	0,85	2,05	0,63	0,03*
Самостійність	2,92	0,76	2,76	0,84	0,56
Стимуляція	1,44	0,93	1,17	1,06	0,45
Гедонізм	2,06	1,32	1,30	1,08	0,15
Досягнення	2,67	0,71	2,35	0,90	0,32
Влада	2,02	0,66	1,72	0,94	0,35
Безпека	2,23	0,42	2,91	0,56	0,01**
Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф					
Позитивні стосунки	55,7	8,85	64,0	2,49	0,02*
Автономія	58,5	7,09	58,7	6,45	0,75
Керування середовищем	62,2	11,6	60,7	5,67	0,87
Особистісний ріст	56,6	8,46	59,3	5,54	0,39
Цілі в житті	66,7	8,71	60,6	6,60	0,05*
Самоприйняття	60,9	8,55	57,1	7,92	0,46
<i>Психологічне благополуччя</i>	358,5	45,0	360,7	28,5	0,63

Примітка: * – значуща відмінність розподілу даних у групах за результатами розрахунку U-критерію Манна-Уїтні.

вони мають якісний, а не кількісний характер. Помітно, що у вибірці 40–59 років розкид даних дещо більший (особливо це стосується здатності самотрансценденції: емоційного відчуття власних цінностей). Це дає змогу припустити, що після 40 років відбувається індивідуалізація сенсожиттєвої спрямованості.

Для уточнення зроблених висновків розглянемо систему базових цінностей у дорослих вибірках різного віку. Особи, старші за 40 років, мають порівняно більшу вагу цінностей «Конформність» (обмеження власних схильностей і дій, що можуть задіяти шкоду іншим або не відповідають соціальним очікуванням) та «Універсалізм» (розуміння, терпимість, захист усіх людей і природи). Параметр «Доброзичливість» також збільшується з віком, але рівень статистичної значущості 0,09 потребує додаткової перевірки. Ці цінності становлять соціальну спрямованість особистості на протизагу індивідуальній спрямованості. Глибинна мотиваційна мета такої поведінки зумовлена потребами виживання групи, ці цінності стають очевидними, коли людина розширює та поглиблює контакт із середовищем, у якому існує. Найбільш виразна різниця між групами стосується схильності до безпечної поведінки ($p = 0,01$). Описані відмінності можуть бути наслідком вікових трансформацій (наприклад, вичерпаність ресурсів життєстійкості після 40 років) або ж відображувати специфіку різних вікових когорт, вихованих у різних соціальних умовах.

Поглянемо більш детально на результати опитувальника Ш. Шварца. Для ціннісного профілю дорослих осіб характерна перевага цінностей «Самостійність», «Досягнення», «Доброзичливість» та «Безпека» (див. рис. 1). Стосовно відповідей на окремі

пункти найбільш виразні позитивні тенденції стосуються аспектів «жити в безпечному оточенні», «бути вільним в плануванні та виборі своєї діяльності», «показати власні здібності й досягти успіху в житті», «допомогати оточуючим і піклуватися про їхнє благополуччя», «отримувати задоволення від життя». Найбільшу кількість негативних оцінок отримали цінності «дотримуватися правил та усталених традицій» і «не просити більшого, задовольнятися тим, що є».

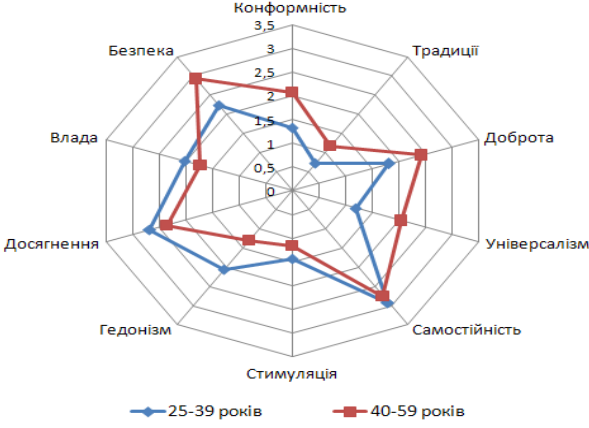


Рис. 1. Профіль базових цінностей у дорослих вибірках різного віку

Така життєва спрямованість специфічно позначається на психологічному благополуччі дорослої особистості (методика К. Ріфф (див. таблицю 1)). Суб'єктивне (психологічне) благополуччя – інтегральне утворення в індивідуальному досвіді людини, що виражає позитивне самоприйняття і ставлення особистості до тих процесів, що емоційно оцінюються нею як значущі в зовнішньому й внутрішньому середовищі, стійке переживання задоволення власним

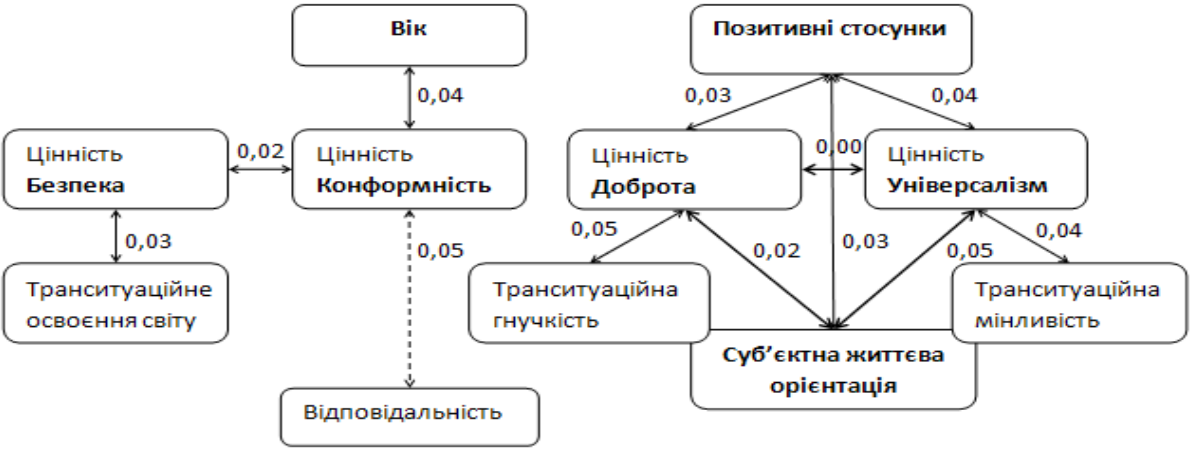


Рис. 2. Кореляції окремих параметрів життєвої позиції в дорослому віці (N = 70); цифри біля стрілок означають статистичну значущість кореляції

життям. Порівняльний аналіз показав, що вибірка 40–59 років має порівняно вищі показники параметра «Позитивні стосунки» ($p = 0,02$), що передбачає близькі та довірчі відносини з навколишніми; піклування про благополуччя інших; здатність співпереживати тощо. Цей результат логічно впливає із ціннісної спрямованості на доброзичливість та універсалізм, властивий респондентам після 40 років.

У вибірці 25–39 років виявився виразно вищим показник «Цілі в житті» ($p = 0,05$), що свідчить про відчуття спрямованості, усвідомлення власних намірів і цілей, що визначають сенс життя. Це свідчення активної життєвої позиції, орієнтованої на власне життєздійснення, що природно знижується в більш зрілому віці – через реальні досягнення й насичення відповідних потреб або природне зниження фізичної активності.

Для уточнення отриманих результатів розглянемо взаємозв'язки між змінними (розраховані коефіцієнти кореляції Пірсона стосовно даних усієї вибірки (значущі зв'язки відображено на рис. 2)).

Як видно з рис. 2, вага цінності «Конформність» – єдина змінна, стосовно якої виявлена кореляція з віком опитуваних (стосовно інших параметрів зв'язок скоріше за все має нелінійний характер). Збільшення конформності прямо пов'язане з цінністю безпеки, що, у свою чергу, корелює із суб'єктивізацією освоєння світу. Водночас виявлений значущий від'ємний зв'язок конформності з відповідальністю за втілення власних цінностей (як складником екзистенційної наповненості).

Хоча дослідники наполягають, що психологічне благополуччя тісно пов'язане з екзистенційним переживанням людиною ставлення до свого життя (Шевеленкова, Фесенко, 2005), у дослідженні не отримано кореляцій, які б підтвердили це положення. Кореляційний аналіз виявив конгломерат зв'язків, що об'єднує цінності «Доброта» й «Універсалізм», позитивні стосунки з іншими як елемент психологічного благополуччя та суб'єкту життєву орієнтацію особистості. Скоріше за все це єдиний фактор, що визначає відповідний вектор розвитку й самовизначення особистості.

Цей результат є цілком очікуваним, адже психологічне благополуччя тісно пов'язане з інтерсуб'єктивністю й найчастіше розглядається в контексті суспільної взаємодії людини з погляду повноцінності та конструктивності її відносин, місця в системі міжособистісних стосунків (Павлоцька, 2016). Водночас ставлення людини до людини неможливо інтерпретувати без визначення її базових ставлень до світу,

що знову повертає нас до проблематики життєвої позиції.

Описані нами результати відповідають аналогічним даним, отриманим у дорослих вибірках сучасними українськими дослідниками. Відповідно до аналітики соціологічних опитувань (Социс, 2015; Центр Разумкова, 2017), провідні цінності українців всіх вікових груп – безпека, універсалізм і доброзичливість (у дослідженні це властиве дорослій вибірці після 40 років). Відзначимо, що отримана нами вага цінностей «Конформність» і «Досягнення» (таблиця 1) набагато перевищує значущість відповідних показників за даними 2015 р. (Цінності українців pro et Contra реформ в Україні, 2015). Можливо, це результат постреволюційного стану суспільства (у такому випадку отримані дані свідчать про зміну соціальних настроїв). Цінність безпеки для українців як загалом представників пострадянських країн є стабільно високою. Дослідниця (Журавльова, 2018), аналізуючи внутрішні конфлікти керівників, відзначає пріоритет цінностей безпеки, доброзичливості, самостійності й досягнень, що також відповідає особливостям вибірки 40–59 років.

Відповідно до уточненої теорії базових цінностей і результатів адаптації методики Ш. Шварца в Україні (Нагорняк, 2017), цінності «Універсалізм» і «Доброзичливість» становлять єдиний смисловий фактор; крім того, універсалізм як турбота про інших корелює з міжособистісним конформізмом (як небажанням когось соціальні наслідки), що частково пояснює закономірності, отримані в дослідженні.

У теоретичному осмисленні отриманих даних звернемося до концепції розвитку впродовж життя Р. Кегана (Kegan, 1998), згідно з якою людина переходить до більш складних «порядків розуму», глибших рівнів саморозуміння й усвідомлення того, як інші бачать світ, що передбачає якісно різні рівні соціальних конструктів:

Етап 1: Когнітивні процеси в ранньому дитинстві.

Етап 2: Старші діти, підлітки й деякі дорослі, почуття та думки яких невіддільні від інших, значущих для них осіб.

Етап 3: «Традиціоналізм». Підлітки й більшість дорослих, що розрізняють власні та чужі думки, але відчувають відповідальність за чужі почуття (це забезпечує успіх міжособистісної взаємодії).

Етап 4: «Модернізм». Особи, які мають почуття себе, відокремлене від зв'язків з іншими людьми. Вони автономні, самокеровані й принципові, але можуть недостатньо розуміти межі систем самокерування. Автор відзначає, що більше ніж 50% дорослих залишаються на третьому рівні.



Етап 5: «Постмодерн». Особи, які приходять до визнання обмеженості власної системи принципів. Ця стадія когнітивного розвитку відбувається в середині життя, якщо досягається взагалі.

Отже, у процесі набуття життєвого досвіду, навчання впродовж життя людина переходить до вищих рівнів когнітивного та емоційного функціонування. Формування життєвої позиції в середині життя набуває якісно нових ознак, які забезпечують, з одного боку, адаптацію до зміни соціального контексту, а з іншого – вихід на нові орбіти розвитку.

У русі до психологічного благополуччя необхідно розвивати власну рефлексивність: формувати звичку самоспостереження; осмислювати зміни власного ставлення до наявних життєвих обставин; вчасно звертати увагу на внутрішні протиріччя в системі ціннісного ставлення до світу. У контексті формування життєвої позиції також важливо спрямувати внутрішні зусилля на розвиток емпатії до навколишніх, плекання толерантності до інакшості, несхожих цінностей і пріоритетів; готовність до переосмислення власного життя та його перспектив в оновленому соціальному контексті.

Висновки

Отримані результати розкривають нові аспекти формування життєвої позиції в ранньому й пізньому періодах дорослості.

Рання зрілість (25–39 років) характеризується прагненням до самоздійснення

в зовнішньому світі, що супроводжується відчуттям суб'єктивного контролю над власним життям і подієвою насиченістю. У цьому віці людина найбільш активно реалізує життєві плани та накопичує життєвий досвід, уточнює власну Я-концепцію в широкому контексті соціальних ролей.

Подолання вікової межі 40 років пов'язане зі скороченням життєвих перспектив, перевіркою та уточненням сформованих раніше цінностей. Людина більш гостро й реалістично усвідомлює залежність власних життєвих планів від зовнішніх умов і соціального контексту. Відчуваючи власну соціальну відповідальність, вона переспрямовує активність на пізнання й удосконалення внутрішнього світу, що дає їй відчуття безпеки. Психологічне благополуччя в цей період визначається соціальною спрямованістю та позитивними стосунками з іншими, що забезпечує найефективнішу інтеграцію в навколишньому світі.

Відчуття повноти власного життя та його наповненості сенсом має однакову виразність у групах різного віку. Але виявлені якісні відмінності в характеристиках суб'єктивної спрямованості, що дають змогу зробити висновок про поступове розгортання життєвої позиції в різні періоди дорослості.

Оглянута проблема має широкі перспективи подальших досліджень, серед яких найбільше цікавить не обов'язковість переживання перехідних періодів дорослості як кризових, а також виявлення структури психологічного благополуччя в різному віці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. О путях построения типологии личности. *Психологический журнал*. 1983. Том 4. № 1. С. 11–29.
2. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. Москва : Флинта-Наука, 1998. 168 с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 398 с.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. Москва : Изд-во Московского гос. ун-та, 1984. 202 с.
5. Журавльова В.В. Типологія внутрішніх ціннісних конфліктів керівників вищого управлінського рівня. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 1. С. 16–22. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2018/5.pdf (дата звернення: 23.12.2019).
6. Коржова Е.Ю. Путеводитель по жизненным ориентациям: Личность и ее жизненный путь в художественной литературе. Санкт-Петербург : Общество памяти игумении Таисии, 2004. 480 с.
7. Леонтьев Д.А. Позитивная психология – повестка дня нового столетия. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2012. Т. 9. № 4. С. 36–58.
8. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 70 с.
9. Кривцова С.В., Лэнгле А., Орглер К. Шкала экзистенции (Existenzskala) А. Лэнгле и К. Орглер. *Экзистенциальный анализ*. 2009. № 1. Бюллетень. С. 141–170.
10. Нагорняк К.М. Уточнена теорія базових цінностей Ш. Шварца: попередні результати адаптації методики PVQ-57 в Україні. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 196 : Соціологічні науки. С. 24–31.
11. Павлоцкая Я.И. Психологическое благополучие и социально-психологические характеристики личности. Волгоград : Изд-во Волгоградского института управления, 2016. 168 с.
12. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення. Ніжин : Видавець Лисенко М.М., 2011. 656 с.
13. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень. Київ : Кафедра, 2013. 381 с.

14. Рудь Г. Психологічні аспекти переживання особистістю кризи середини життя. *Humanitarium*. 2018. Т. 40. Вип. 1. С. 75–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2018_40_1_11 (дата звернення: 23.12.2019).
15. Стюарт Й., Джойнс В. Современный транзактный анализ. Санкт-Петербург : Социально-психологический центр, 1996. 330 с.
16. Титаренко Т.М., Кочубейник О.М., Черемних К.О. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності. Київ : Міленіум, 2014. 206 с.
17. Цінності українців proet Contra реформ в Україні: прес-реліз 3 червня 2015 / Центр соціальних та маркетингових досліджень Социс. URL: <http://old.socis.kiev.ua/ua/press/tsinnosti-ukrajintsiv-pro-et-contra-reform-v-ukrajini.html> (дата звернення: 23.12.2019).
18. Чепелева Н.В. Самопроекування особистості в дискурсивному просторі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2012. Вип. 31. С. 12–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nspp_2012_31_4 (дата звернення: 23.12.2019).
19. Шевеленкова Т.Д., Фесенко Т.П. Психологическое благополучие личности. *Психологическая диагностика*. 2005. № 3. С. 95–121.
20. Щотка О.П. Щаслива старість: «рожеві окуляри» для дорослих. *Ракурси психологічного благополуччя особистості* : збірник тез доп. Всеукр. наук.-практ. семінару «Ракурси психологічного благополуччя особистості» (Ніжин, 9 червня 2017 р.) / Т.М. Титаренко (гол. ред.) та ін. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 17–23.
21. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Прогресс, 1996 [год первого издания 1968]. 344 с.
22. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. Санкт-Петербург : Питер, 2016 [год первого издания 1930]. 336 с.
23. A Memorandum on Lifelong Learning / Commission of the European Communities. SEC(2000)1832. Brussels, 2000. 36 p.
24. Baumeister R., Shapiro J.P., Tice D. Two kinds of identity crisis. *Journal of Personality*. 1985. № 53 (3). P. 407–424. DOI: 10.1111/j.1467-6494.1985.tb00373.x (дата звернення: 23.12.2019).
25. Kegan R. In over our heads: The mental demands of modern life. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1998. 416 p.

REFERENCES:

1. Abulhanova-Slavskaja, K.A. (1983). O putjah postroenija tipologii lichnosti [On the ways of constructing a personality typology]. *Psichologicheskij zhurnal – Psychology Journal*, 4 (1), 11–29 [in Russian].
2. Bodalev, A.A. (1998). *Vershina v razvitii vzroslogo cheloveka: harakteristiki i uslovija dostizhenija* [The top point in the development of an adult: characteristics and conditions for achievement]. Moskva: Flinta-Nauka [in Russian].
3. Bozhovich, L.I. (2008). *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste* [Personality and its formation during childhood]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
4. Vasiljuk, F.E. (1984). *Psihologija perezhivaniya: analiz preodolenija kriticheskikh situacij* [Psychology of anxiety: analysis of overcoming critical situations]. Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta [in Russian].
5. Zhuravliova, V.V. (2018). Tipologhiia vnutrishnikh tsinnisnykh konfliktiv kerivnykiv vyshchoho upravlinskoho rivnia [Typology of internal values' conflicts of managers of the higher managerial level]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, 1, 16–22. Retrieved from http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2018/5.pdf [in Ukrainian].
6. Korzhova, E.Ju. (2004). *Putevoditel po zhiznennym orientacijam: Lichnost i ee zhiznennyj put v hudozhestvennoj literature* [Life orientation guidebook: The person and the person's life path in fiction]. Sankt-Peterburg: Obshhestvo pamjati igumeny Taisii [in Russian].
7. Leontjev, D.A. (2012). Pozitivnaja psihologija – povestka dnja novogo stoletija [Positive psychology is the agenda of the new century]. *Psihologija: Zhurnal Vysšej shkoly ekonomiki – Psychology. The Journal of the Hogher School of Economics*, 9 (4), 36–58 [in Russian].
8. Karandashev, V.N. (2004). *Metodika Shvarca dlja izuchenija cennostej lichnosti: koncepcija i metodicheskoe rukovodstvo* [Schwartz methodology for the study of personality values: the concept and methodological guide]. Sankt-Peterburg: Rech [in Russian].
9. Krivcova, S.V., Lengle, A., & Orgler, K. (2009). Shkala ekzistencii (Existenzskala) A. Lengle i K. Orglera [A. Längle and K. Orgler's existence scale (Existenzskala)]. *Ekzistencialnyj analiz – Existential analysis*, 1, 141–170 [in Russian].
10. Nahorniak, K.M. (2017). Utochnena teoriia bazovykh tsinnostei Sh. Shvartsa: poperedni rezultaty adaptatsii metody PVQ-57 v Ukraini [Sh. Schwartz's refined theory of basic values: preliminary results of the PVQ-57 method adaptation in Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Sociological sciences*, 196, 24–31 [in Ukrainian].
11. Pavlockaja, Ja.I. (2016). *Psihologicheskoe blagopoluchie i socialno-psihologicheskie harakteristiki lichnosti* [Psychological well-being and socio-psychological characteristics of a person]. Volgograd: Izd-vo Volgogradskogo instituta upravlenija [in Russian].
12. Papucha, M.V. (2011). *Vnutrishnii svit liudyny ta yoho stanovlennia* [The inner world of the person and his formation]. Nizhyn: Vydavets Lysenko M. M. [in Ukrainian].
13. Pomytkina, L.V. (2013). *Psyhologhiia pryiniattia osobystistiu stratehichnykh zhyttievnykh rishen* [Psychology of personality 's strategic life decision-making]. Kyiv: Kafedra [in Ukrainian].
14. Rud, H. (2018). Psykholohichni aspekty perezhyvannia osobystistiu kryzy seredy zhyttia [Psychological aspects of personal life crisis of the midlife]. *Humanitarium – Humanitarium*, 40 (1), 75–86. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2018_40_1_11 [in Ukrainian].
15. Stjuart, J., & Dzhojns, V. (1996). *Sovremennyj tranzaktnyj analiz* [Modern transactional analysis]. Sankt-



Peterburg: Socialno-psihologicheskij centr [in Russian].

16. Tytarenko, T.M., Kochubeinyk, O.M., & Cheremnykh, K.O. (2014). *Psykhologichni praktyky konstruiuvannya zhyttia v umovakh postmodernoї sotsialnosti* [Psychological practices of constructing life in the postmodern sociality conditions]. Kyiv: Millennium [in Ukrainian].

17. Tsinnosti ukraintsiv pro et contra reform v Ukraini: pres-relez 3 chervnia 2015 [Ukrainians' values pro et contra reform in Ukraine: press-release of June 3, 2015]. *Tsentr sotsialnykh ta marketynhovykh doslidzhen Sotsys* [Sociis Social and Marketing Research Center]. Retrieved from <http://old.socis.kiev.ua/ua/press/tsinnosti-ukrajintsiv-pro-et-contra-reform-v-ukrajini.html> [in Ukrainian].

18. Chepeleva, N.V. (2012). Samoproektuvannya osobystosti v dyskursyvnomu prostori [Self-design of the personality in the discursive space]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii – Scientific studies on social and political psychology*, 31, 12–20. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2012_31_4 [in Ukrainian].

19. Shevelenkova, T.D., & Fesenko, T.P. (2005). Psihologicheskoe blagopoluchie lichnosti [Psychological well-being of a person]. *Psihologicheskaja diagnostika – Psychological diagnostics*, 3, 95–121 [in Russian].

20. Shchotka, O.P. (2017). Shchaslyva starist: «rozhevi okuliary» dlia doroslykh [Scary old age: «pink sunglasses» for adults]. Proceedings from all-Ukrainian scient. pract. seminar. *Rakursy psykhologichnoho blahopoluchchia osobystosti – Perspectives of psychological well-being of a person*, (pp. 17-23). Nizhyn: NDU im. M.Hoholia [in Ukrainian].

21. Erikson, E. (1996). *Identichnost: junost i krizis* [Identity: youth and crisis]. Moskva: Progress [in Russian].

22. Jung, K.G. (2016). *Problemy dushi nashego vremeni* [Problems of the soul of our time]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].

23. A Memorandum on Lifelong Learning / Commission Of The European Communities. SEC(2000)1832. Brussels, 2000. 36 p.

24. Baumeister R., Shapiro J. P., Tice D. Two kinds of identity crisis.

25. Kegan, R. (1998) In over our heads: The mental demands of modern life. 416 p.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2020.

The article was received 14 January 2020.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-16>

СУПРОВІД ОСОБИСТОСТІ ЕЛЕКТРОННИМИ ЗАСОБАМИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Дворник Марина Сергіївна,

кандидат психологічних наук,

завідувач лабораторії соціальної психології особистості

Інститут соціальної та політичної психології

Національної академії педагогічних наук України

dvornyk.marina@gmail.com

orcid.org/0000-0003-1505-0169

Мета. Статтю присвячено теоретичному огляду досліджень електронного супроводу постраждалої внаслідок складних життєвих обставин особистості. У зв'язку з нестачею системного вивчення соціально-психологічних аспектів такого супроводу за мету було поставлено виявлення соціально-психологічних предикторів, які забезпечують зростання психологічного благополуччя особистості в результаті її участі в онлайн-групах взаємопідтримки.

Методи. Дослідження послуговувалося теоретичними методами збору, аналізу й узагальнення інформації. Систематичний аналіз джерел здійснювався у три етапи: на першому етапі відбувся відбір найновіших досліджень за означеною проблематикою, на які була оформлена підписка в базі Google Scholar; другий етап включив ручний пошук та відбір джерел у базі Web of Science Core Collection за тематичними запитами в різних уточнювальних комбінаціях; на третьому етапі серед усіх відібраних джерел аналізувалися ті, які містили в тексті зазначення будь-яких соціально-психологічних показників, які б свідчили про підвищення психологічного благополуччя досліджуваних.

Результати. Систематичний аналіз літератури показав, що дієвість соціально-психологічного супроводу особистості електронними засобами зумовлено насамперед задоволенням потреби супроводжуваного в соціальній підтримці. З'ясовано, що її компоненти – інформаційна (обмін практичними порадами та знаннями), емоційна (експресивне відреагування й утилізація афектів), оцінкова (переінтерпретація болісного досвіду та мотивація діяти), мережева (розширення кола контактів) та матеріалізована (дієва допомога або обмін матеріальними благами) – можуть успішно реалізовуватися в онлайн-середовищі. Іншими соціально-психологічними предикторами підвищення психологічного благополуччя особистості в результаті електронного супроводу визначено механізм соціальної ідентифікації з онлайн-